

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2019.65-1.13>

О. О. Попадич

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВОВИХ ЗНАТЬ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Статтю присвячено проблемі формування правових знань учнів молодших класів. Відзначено, що більшість наукових досліджень стосується правового виховання та правової культури майбутніх фахівців, серед яких незначна частина присвячена формуванню правових знань і культури учителів початкових класів. Однак, практично відсутні наукові розробки щодо змісту цих знань та шляхів їх реалізації у навчально-виховному процесі.

Показано необхідність у молодшому шкільному віці формувати відповідні мотивації та інтерес до правових знань, показати їх місце у розвитку особистості, оскільки у старших класах чи у вищій школі ці знання формуються вже більш складно.

Зроблено висновок, що формування правових знань учнів молодшої школи є актуальною педагогічною проблемою. Оскільки окремого навчального предмету щодо правознавства у молодших класах немає, то формування правових знань відбувається шляхом пошуку і відбору елементів цих знань у всіх навчальних предметах і наступної їх інтеграції як у навчальній, так і у позанавчальній діяльності з урахуванням вікових особливостей молодших школярів.

Показано, що одним із найважливіших завдань є фундаменталізація правових знань учнів молодшої школи, тобто відбір базових категоріальних правових понять у форматі, доступному дітям шести-десяти років. У цьому випадку система будується на мінімальній кількості основних понять, яка буде розвиватись індивідуально кожною дитиною.

Обґрунтовано, що система формування знань учнів молодшої школи повинна бути ступеневою і передбачати такі етапи: 1) структурування та відбір з наступною інтеграцією змісту правових знань та відповідних форм, методів і засобів їх навчання учнями молодшої школи; 2) підготовка вчителя молодших класів до формування цих знань в учнів; 3) підготовка викладача вищої школи до того, щоб навчити майбутнього вчителя початкових класів структурувати, відбирати і подавати знання учням. Власне такий 3-замкнений цикл і здатний забезпечити успішне формування правових знань учнів молодшої школи з наступним їх розвитком у правові переконання та правову поведінку.

Ключові слова: правові знання, початкова школа, учні молодших класів, формування, система, фундаментальні знання, структурування знань, вчитель початкових класів.

Постановка проблеми. У кожному суспільстві, незалежно від країни чи часу, початки правової освіти і правових знань закладаються у сім'ї. Однак, власне школа починає давати системне уявлення, структурування знань та створює передумови для формування правових переконань, правової свідомості і, відповідно, правової поведінки особистості.

Проблеми формування правових знань учнів є нагальною проблемою сучасної початкової школи, оскільки правова поведінка є необхідною передумовою громадянського становлення особистості, її гуманістичної спрямованості, правової поведінки тощо. Тому формування системи правових знань школярів повинно здійснюватися протягом усього навчання в загальноосвітній школі.

I. Запорожан вважає, що принциповим у правовому вихованні є вікові питання доведення до свідомості дітей суті основних правових норм. На його думку «правове виховання повинно починатися в школі з перших днів навчання: у віці з 7 до

11 років цілком можливе формування правових почуттів, правильне уявлення про основні права і обов'язки школярів перед державою, школою, класом, сім'єю» [4, с. 7]. Основним завданням закладів загальної освіти є ознайомлення учнів з вимогами суспільства до норм поведінки людини в суспільстві, що базувалися б на загальнолюдських цінностях та розумінні принципів життя у ньому.

Автор акцентує увагу на правових знаннях, виходячи з таких міркувань. Власне знання є фундаментом усіх наступних перетворень і розвитку особистості. Правові переконання, правова свідомість та правова поведінка будуються власне на отриманих правових знаннях. Чим раніше ці знання будуть подані дитині, тим більш надійно вони вкладаються в її свідомості і засвоюються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У переважній більшості наукових досліджень увага приділяється проблемам правової освіти майбутнього педагога, формуванню їх громадянської зрілості, готовності до правового виховання

учнівської молоді (Л. Висоцька, І. Запорожан, Л. Мацук, Т. Мироненко, В. Пономарьова та інші), формуванню правової культури (М. Подберезський, В. Сальников, Н. Ткачова), її змісту (І. Дарманська) та ціннісно-виховному аспекту (І. Бех, Н. Бібік, І. Козубовська, В. Оржеховська). У педагогічних дослідженнях, присвячених проблемам правової культури учнів, розкриваються проблеми правового виховання, що стосуються форм та засобів познавальної діяльності (О. Ковальська, О. Колосова, Т. Сущенко, Г. Троцько та інші).

Аналіз цих робіт показав, що правове виховання школярів відноситься до дисциплін виховного плану, не має чітко визначеного змісту, де б розкривалися основи права. Значна кількість досліджень підтверджує можливості освітньо-виховного потенціалу змісту, методів, форм, засобів формування правових знань учнів.

У педагогічній літературі більшість праць стосується правового виховання та формування правової культури майбутніх фахівців. Небагато досліджень присвячено формуванню правових знань і правової культури учителів початкових класів і практично відсутні наукові розробки, які визначають зміст та рівень правових знань, що мають бути сформовані в учнів початкових класів. Найбільш важливою є база знань, яка формується у початкових класах, що і зумовило вибір тематики пропонованої статті.

Метою статті є обґрунтування доцільності, сутності та засобів формування системи правових знань учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Аналіз сучасної практики правового виховання молодших школярів та формування їхньої правової культури має низку вад, серед яких домінують такі: неупорядкований характер правового виховання, обумовлений відсутністю відповідної програми; однобокість змісту правової підготовки, в якому переважають питання кримінального і адміністративного права; обмеженість методів виховання (в основному, вербальних), що збіднює можливість формування в учнів умінь та навичок правомірної поведінки; недостатня орієнтація програм з навчальних предметів на правовиховну роботу з учнями; недостатній методичний рівень підготовки вчителів та класоводів до правового виховання учнів; обмежене залучення батьків, представників правоохоронних органів і громадськості до правовиховної роботи [4].

Причинами незадовільного стану сформованості в учнів початкової школи основ правової культури А. Колосова вважає: «епізодично-поверховий підхід до організації правового виховання; домінування вербальних методів впливу на правову свідомість школярів; ігнорування емоційно-мотиваційних аспектів корекції дитячої поведінки;

недостатнє виокремлення ціннісного компоненту правових понять; недостатню реалізацію індивідуального підходу в формуванні правової культури школярів; відсутність чіткої організації практичної діяльності правничого спрямування; неузгодженість змісту навчальної та позаурочної роботи вчителя в контексті формування основ правової культури учнів; одноманітність форм правовиховної роботи з молодшими школярами; недостатню готовність учителів початкових класів до правового виховання учнів» [8, с. 11]. У контексті інтеграції знань увагу привертає проблема структурування як самого поняття «знання», так і структурування «змісту знань».

Правові знання лежать в основі формування правової культури школярів. Серед них можна виділити теоретичні знання, знання про способи діяльності та знання, що регулюють правову поведінку. Сформовані правові знання, проходячи крізь свідомість людини, стають спонукачем до правомірної повсякденної поведінки лише тоді, коли вони не є просто знанням, а опанованою емоційно-психологічною, вольовою сферою особистості, осмисленою у взаємозв'язку з прикладами з інших сфер пізнання [10].

З огляду на зазначене, стає зрозумілим, що теоретичні знання акумульовані в різних галузях права та практичні навички щодо їх застосування зможуть сприяти завданням правового виховання школярів.

Виходячи з сутності знань, структура правових знань передбачає поєднання таких компонентів, як: а) змісту теоретичних правових знань; б) знань про способи діяльності в правовому полі; в) знань, що регулюють правову поведінку в суспільстві. Таке поєднання можна розглядати як просту систему, яка передбачає наявність чіткого інтегрованого взаємозв'язку між складовими елементами цієї структури, а її змістове наповнення буде підлягати інтегуванню понять знання, що в перспективі сприятиме формуванню соціально-правової обізнаності та правової поведінки школярів [10]. Структурування змісту кожного компонента правових знань, здійснене на основі інтегративного підходу, перетворить традиційний зміст правової освіти на структурну цілісність системи знань. У результаті цього має сформуватися структура інтегративного правового знання.

Певним переходом від суто знаннєвого підходу у формуванні змісту правової освіти до компетентнісного є розрізнення показників знання:

- знання-впізнання (інформація, учень погано пам'ятає, але за підказкою «щось» згадує);
- знання-репродукція (механічно засвоєне знання («зазубрене») – таке, що зберігається в пам'яті, але відтворюється учнем механічно; додаткові запитання показують, що належного розуміння «знання» не має);

- знання-розуміння (знання, що засвоєне повно, міцно, з розумінням суті інформації та зв'язків з іншими знаннями);
- знання-переконавання (відчуте розуміння, віра в істинність знання, його цінність і значущість для себе, що спонукають до відповідних дій і вчинків в житті та професійній діяльності);
- знання-застосування (розуміння, чому, де, коли, в яких умовах, як його застосовувати і що буде, якщо робити це неточно);
- знання-творчість (самостійне поглиблення і збагачення знання, нові висновки, власні висновки про зв'язки з іншими знаннями, місцях і способах їх застосування в нових умовах, вільне використання знань для самостійного вирішення нових проблем тощо) [2].

Взаємодія показників знання є важливим аспектом формування змісту правової освіти школярів. Автор вважає інтеграцію найвищим рівнем взаємодії знань, оскільки вона містить усі аспекти результату як синтез (утворення нової якості), але водночас зберігає індивідуальні ознаки зінтегрованих елементів, забезпечуючи їх логічну, методологічну, гносеологічну, організаційну, інформаційну єдність. Ця обставина забезпечує можливість зворотного процесу диференціації на кожному з етапів інтеграції знань.

Інтеграція знань базується на оптимальному поєднанні вихідних елементів знань: як основ наук, як галузей практичних знань та об'єктних інтегрованих знань. Доцільним є поділ знань на предметні та інтегративні. В середині кожної групи знань доцільно провести загальний дидактичний аналіз, а потім – визначити суттєві відмінності та спільні риси предметних та інтегрованих знань. Оскільки останні формуються методами декількох предметних дисциплін, то вони повинні передбачати механізм узгодження цих методів.

Автор погоджується з Ю. Козловським, що найбільш доцільним шляхом реалізації проблемного підходу до професійного навчання є інтеграція, причому – обов'язково науково обґрунтована. Ніякі інші підходи «не здатні так ефективно оптимізувати процес підготовки кваліфікованого фахівця як науково обґрунтована інтеграція. Водночас, мало що може так пошкодити навчальному процесові як необґрунтована інтеграція, іншими словами лже-інтеграція без обґрунтування наукових, методологічних підстав: у результаті еkleктичності результату такої інтеграції втрачаються переваги предметного навчання і не досягаються результати власне інтеграції» [7, с. 267].

У формуванні правових знань школярів велике значення має використання можливостей правового змісту навчальних предметів. Експертами з даного питання під час аналізу змісту різних навчальних предметів та їх дидактичного забезпечення (навчальних програм і підручників тощо) від-

бирається навчальний матеріал, що має виховні можливості та буде реалізуватись на уроці. При цьому враховується спектр правових положень, які узаконюють різні сторони життя суспільства, вікові та індивідуальні особливості учнів класу, їх життєвий досвід, умови виховання в сім'ї, стан дисципліни в класі, ставлення учнів до навчання, товаришів, учителів, батьків, оточуючого середовища, а також готовність вчителя до створення виховних ситуацій та відповідати на поставлені учнями запитання [4, с. 9]. Така методика вивчення змісту права, коли основні його положення адаптовано до конкретного навчального матеріалу, ефективна тим, що їх зміст пов'язувався з різнобічними проявами життя та діяльності громадян нашого суспільства, попереджуючи формалізм у їх засвоєнні.

Виникає необхідність підготовки вчителя до формування таких правових знань. Майбутні вчителі – випускники педагогічних закладів вищої освіти України – мусять бути готовими стати активними учасниками цього процесу. Тому на завершальному етапі вивчення курсу «Правознавство й основи конституційного права України» ми передбачили вивчення розділу «Права дитини у світовому контексті», під час вивчення якого майбутні педагоги мають здобути знання, пов'язані зі змістом таких міжнародних правових документів [3]. Позаурочну роботу з формування у молодших школярів основ правової культури О. Колосова розуміє «як систему взаємодії вчителя та учнів, що здійснюється в позаурочний час з метою розширення й поглиблення знань, умінь і навичок, якими оволодівають учні в процесі вивчення основ громадянської освіти, що зміцнює ціннісні орієнтації та мотивацію правової поведінки школярів, залучаючи їх до практично-творчої діяльності у правовій сфері» [8а, с. 12].

Одним із найважливіших завдань є фундаменталізація правових знань учнів молодшої школи. Йдеться про те, щоб були відібрані знання *фундаментальні*, тобто основні категоріальні поняття у форматі, доступному дітям шести-десяти років. У цьому випадку будується на мінімальній кількості основних понять система, яка буде розвиватись індивідуально кожною дитиною. Завдання ж вчителя – подати технологію розвитку цих знань.

Таким чином, якщо у молодшому шкільному віці не сформувані відповідні мотивації та інтерес до правових знань, не показати їх місце у розвитку особистості, то на наступних етапах (у старших класах чи у вищій школі), ці знання формуються вже більш складно.

Висновки і пропозиції. Формування правових знань учнів молодшої школи є важливою педагогічною проблемою. Оскільки окремого навчального предмету щодо правознавства у молодших класах немає, то формування право-

вих знань відбувається шляхом пошуку і відбору елементів цих знань у всіх навчальних предметах і наступної їх інтеграції як у навчальній, так і у позанавчальній діяльності. При цьому слід враховувати вікові особливості молодших школярів та їх сприйняття.

Система формування знань учнів молодшої школи повинна бути ступінчастою і передбачати такі етапи:

– перший – структурування та відбір з наступною інтеграцією змісту правових знань та відповідних форм, методів і засобів їх навчання учнями молодшої школи;

– другий – підготовка вчителя молодших класів до формування цих знань в учнів;

– третій – підготовка викладача вищої школи до того, щоб навчити майбутнього вчителя початкових класів структурувати, відбирати і подавати знання учням.

Такий підхід здатний забезпечити успішне формування правових знань учнів молодшої школи з наступним їх розвитком у переконання та правову поведінку.

До подальших напрямів дослідження автор відносить виявлення сутності та ролі фундаментальних правових знань учнів початкової школи, проблеми їх структурування та інтеграції.

Список використаної літератури:

1. Висоцька Л.В. *Формування змісту правової освіти учнівської молоді в Україні (друга половина ХХ – початок ХХІ століття)*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Полтав. нац. пед. ун-т ім. В.Г. Короленка. Полтава, 2017. 20 с.
2. Гинецинский В.И. *Знание как категория педагогики: Опыт педагогической когнитологии*. Ленинград : ЛГУ, 1989. 144 с.
3. Дарманська І. Особливості формування змісту правової підготовки майбутніх учителів початкової школи в умовах ступеневої освіти. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. Львів, 2003. № 5. С. 138–150.
4. Запорожан І.Г. *Педагогічні основи правовиховної роботи з молодшими школярами*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Тернопільський держ. педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2002. 19 с.
5. Кіліченко О.І. *Підготовка майбутнього вчителя до педагогічної взаємодії з учнями молодшого шкільного віку*. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прикарпатський ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 1997. 222 с.
6. Ковальська О.П. *Управління правовою освітою учнів у загальноосвітньому навчальному закладі*. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.06, Нац. акад. пед. наук України, Держ. вищ. навч. закл. «Ун-т менедж. освіти». Київ, 2012. 200 с.
7. Козловський Ю.М. *Інтеграційні процеси в професійній освіті: методологія, теорія, методика* : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2018. 420 с.
8. Колосова О.В. *Формування у молодших школярів основ правової культури в процесі позаурочної діяльності*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського. Вінниця, 2011. 20 с.
9. Мацук Л.О. *Підготовка майбутніх учителів початкових класів до правового виховання молодших школярів*. Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04 / Прикарпатський ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2002. 191 с.
10. Смірнова В.О. *Інтегрований підхід до структурування змісту правових знань у професійно-педагогічному коледжі*. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04. Київ, 2009. 20 с.

Popadych O. Formation of legal knowledge system in primary school pupils as a pedagogical problem

The article deals with the problem of legal knowledge formation in primary school pupils. It has been noted that most of scientific research is on legal education and legal culture of future professionals, among which an insignificant part is devoted to formation of legal knowledge and culture of primary school teachers. However, there is virtually no scientific research on content of such knowledge and ways of its implementation in educational process.

There is a need to formulate appropriate motivation and interest in legal knowledge at a young age, to show their place in personality development, since in secondary school or in high school this knowledge is more difficult to form. It has been concluded that the formation of legal knowledge in primary school pupils is an urgent pedagogical problem. Since there is no separate subject in jurisprudence in primary school, formation of legal knowledge occurs through search and selection of elements of this knowledge in all academic subjects and their further integration into both educational and extracurricular activities, taking into account age characteristics of younger pupils.

It has been shown that one of the most important tasks is fundamentalization of legal knowledge in primary school pupils, that is, the selection of basic categorical legal concepts in a format which is comprehensible to children aged between six and ten. In this case, the system is built on a minimum number of basic concepts that will be developed individually by each child.

It has been substantiated that system of knowledge formation in primary school pupils must be gradual and include the following steps: 1) structuring, selection and further integration of legal knowledge and its

appropriate forms together with methods and means of teaching it to primary school pupils; 2) preparation of primary school teachers to help the formation of this knowledge in their pupils; 3) preparing a high school teacher to teach future primary school teachers to structure, select and present knowledge to pupils.

In fact, such a closed cycle consisting of three elements is able to ensure successful formation of legal knowledge in primary school pupils with its further development into legal beliefs and legal behavior.

Key words: *legal knowledge, primary school, primary school pupils, formation, system, fundamental knowledge, structuring of knowledge, primary school teacher.*